

Dannelse – almendannelse – åndelig dannelse

Dalum Kloster 12. marts 2015 kl. 19.00

Dannelse

Dannelse handler om at blive noget man ikke er. Selve begrebet dannelse siger ikke noget normativt om hvad det indeholder, men betegner blot en proces, hvor den enkelte udvikler sig fra A til B. Målet kan være åndelig dannelse, men jo også være fremmedhad. Nazisterne levede i et land, der havde et højt dannelsesniveau. Men ikke desto mindre blev befolkningen i løbet af få måneder omdannet og fik et nyt dannelsesmål og også snart et nyt indhold, som langt hen var i modstrid med den dannelse, de havde erhvervet i forlængelse af den traditionelle Bildung. Nazisterne ville også hævde, at deres mål var en form for åndelig dannelse og det var måske også derfor at kirken kunne samarbejde med nazisterne.

Altså dannelse og mere dannelse behøver ikke at være noget godt. Når vi alligevel normalt forestiller os, at dannelse er noget bedre, noget ønskværdig, hænger det jo sammen med at der heldigvis er mange forestillinger om det gode, noget som alle bør stræbe imod. Vi kan lade os inspirere af Utopier, forjættelser og programmer. Det kristne budskab spiller her en central rolle, lad mig blot nævne nogle af de store ord: næstekærlighed, nåde og frelse.

Det moderne dannelsesbegreb fik sin form i Weimar-klassikken. Det var Johann Gottfried von Herder, der først gav dannelse det indhold, vi kender i dag. Tidligere havde man ganske vist talt om det oldgræske begreb Paidia, trivium og kvadrivium, og naturligvis også imago deo, men det er først i tidlig moderne tid i Tyskland, at man giver dannelsen en eksistentiel funktion. Herder forestillede sig som senere Grundtvig, at den enkelte kunne realisere et iboende potentiale, altså en modernisering af middelalderens imago deo. Det gjaldt ikke kun det enkelte menneske, men også de enkelte folkeslag og i virkeligheden hele menneskeheden. Wolfgang Goethe skrev i 1796 dannelsesromanen *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, hvor hovedpersonen må udvikle et alternativ til adelens dannelse, og dermed bidrog til at udvikle en folkelig tysk kultur og næste ombæring et særligt dannelsesbegreb, som også har noget med 'åndelig dannelse' at gøre, nemlig almendannelse.

Den tidlig moderne udvikling i slutningen af 1700-tallet kan ses som en paradigmatisk overgang fra en deocentrisk til en antropocentrisk tilværelsesopfattelse. Mennesket måtte tage ansvaret for relationen til det guddommelige, set det i et jordisk perspektiv. I dag i den senmoderne tid, bliver den antropocentriske tænkemåde udfordret af den polycentriske opfattelse, hvor tilværelsens kontingente vilkår træder tydeligt frem, og forudsætter en kontinuerlig personlig refleksion, også over forholdet til vores åndelige dannelse.

Almendannelse

Da dannelse skulle føres over i skoleregi, bl.a. inspireret af Kant, blev begrebet for universelt, ja det gjaldt jo heller ikke kun skoletiden, men hele livet og alle livets forhold. Derfor blev det nødvendigt at udvikle et nyt begreb for at karakterisere skolens dannelse. Det blev formuleret af Johann Friedrich Herbart i hovedværket *Allgemeine Pädagogik* fra 1806.

Almendannelse eller almindelig dannelse er et begreb, der begrænser sig til brug i den organiserede undervisning i skolen. Det er et entalsbegreb, hvilket signalerer en enhed og helhed i undervisningen.

Wilhelm von Humboldt brugte begrebet, da han efter Napoleonskrigene skulle opbygge det preussiske skolesystem. Jeg har forsket i dette begrebs virkningshistorie og formuleret en almindelig anvendt definition:

Almendannelse kan udvikles i en undervisning, der indeholder de almene dele af de videnskaber og fag, som et samfund har adgang til og brug for med henblik på at udvikle elevernes evne til at reflektere over deres eget forhold til medmennesker, natur og samfund.

Denne definition er anført i Wikipedia. Det er vigtigt med en sådan definition, idet begrebet jo ikke forklarer sig selv. En minister spurgte mig engang, hvad begrebet omfattede. Jeg svarede, at hun blot skulle tænke på helligånden, men det hjalp nu ikke meget, så sagde jeg at det var lige som kærlighed, altså et både omfattende og ekskluderende begreb. Kærlighed er ikke kammeratskab, venskab osv, men noget for sig.

Almendannelse omfatter derfor også en åndelig dannelse i bred forstand. Først og fremmest via religionsfaget, men for det andet også fordi mange andre fag har et åndeligt indhold. Undervisningen omfatter både viden, kompetencer og holdninger, og alle tre komponenter danner forudsætningen for udviklingen af elevernes almindelse. De skal tilegne sig en viden, vide hvad denne viden kan bruges til og endelig skal de erhverve sig en ansvarlig brug af denne viden. Almindelse har siden 1850 været det overordnede formål med undervisningen i de gymnasiale uddannelser, og Danmark er et af meget få lande i verden, som har et sådant formål med ungdomsuddannelserne. Begrebet findes hverken i engelsk eller i de romanske sprog, men stadig i tysk uddannelsesmålsætninger.

Åndelig dannelse

Disse tre aspekter, viden, kompetencer og holdninger indgår også i vore forestillinger om åndelig dannelse, hvis vi med Herder og Grundtvig opfatter det guddommelige som noget der også er dennesides, ikke-transcendentalt, noget os iboende, må vi anstrenge os for at udvikle dette potentiale. Derfor er åndelig dannelse naturligvis meget vigtigt, og på en måde summen af vor religiøse viden, vores viden om den videns muligheder og begrænsninger, og vor evne til at reflektere over brugen af vore åndelige kompetencer.

Religion i skolen har været og er et af de mest diskuterede fag. Biskop P.C. Kierkegaard udtalte i 1873 efter at faget havde fået beskåret sit timetal, at religionsundervisningen var det bedste fag til at "udøve en ledende og ordnende Indflydelse paa Tone og Retning i det Hele." Han gav endvidere udtryk for, at hvis religion forsvandt som fag i folkeskolen og den højere skole, ville den øvrige undervisning falde fra hinanden som "hakkelse og Avner." Kierkegaard var bange for darwinismen, naturalismen, Brandes og Nietzsche og dermed gudløsheden. For ham og mange andre danskere var modstykket hertil folkekirken og de åndelige vækkelser i Indre Mission og den grundtvigske bevægelse. Kierkegaard var på mange måder på linje med kritikerne i dag af KLM-faget i folkeskolen, som i debatten blev gjort ansvarlig for hele skolens almindelse. Det er naturligvis forkert, alle skolens fag er almindende, ellers var de ikke blevet skolefag.

Diskussionens hovedpoler var længe om faget var oplysende eller forkyndende. Grundtvig havde tidligt problematiseret religion som skolefag, og mente på et tidspunkt, at det ikke kunne være et skolefag. Det måtte være hjemmets opgave, da en rationalistisk lærer jo nemt kunne fordærve de små. Grundtvigianerne

søgte med begrebet livsoplysning at formulere en syntese, og efterhånden som mange lærere fik en grundtvigsk trosforståelse, svandt modstanden mod religion som skolefag. I 1942 kunne formanden for Religionslærerforeningen rektor Aage Berthelsen udtale, at "vore elever i gymnasiet tilhører folkekirken. Derfor bør de vide hvad der er kirkens tro, sådan som den har udviklet sig gennem historien fra sit bibelske grundlag. Altså religion er et slags dannelsesfag, for så vidt på linje med skolens andre humane fag." I modsætning til Kierkegaards deocentrisme var Bertelsen antropocentrisk orienteret.

Siden da har de fremmede religioner, i takt med globaliseringen, fået mere plads. Vi skal kunne se os selv fra andre positioner, bl.a. for at styrke vores refleksionskompetence. Det svarede til den multietniske virkelighed ude i vore samfund, hvor vi bliver konfronteret med andre religioners deocentriske opfattelser.

Man kan diskutere åndelig dannelse under mange teoretiske synsvinkler. I forbindelse med en professorbedømmelse i Sverige blev jeg for nylig opmærksom på Jürgen Habermas' teori om kommunikativ handling, hvor netop den frie dialog kan føre frem til nye positioner, til nødvendige fornyelser af vores åndelige dannelse, sådan som de åndelige vækkelser formåede det. Jeg tænker ofte på, hvilken betydelig rolle de indremissionske samtalekredse må have haft. Poul Götke har argumenteret for at se åndelig dannelse i lyset af Niklas Luhmanns systemteori. Endelig kunne åndelig dannelse også anskues under en sproglig-social synsvinkel med forskellige diskursteorier og symbolsk interaktionisme.

Sammenfattende vil jeg pege på to tror jeg frugtbare måder at anskue åndelig dannelse:

1. Inspirationen fra de åndelige vækkelser
2. Inspirationen fra moderne didaktisk forskning: refleksionskompetence

"Hver søndag flygter jeg ind i kirken for at søge ly for præstationskrav."

Harry Haue